

Knygos

APIE FILOSOFIJOS IR MENO SAŠAJAS

Leonarda Jekentaitė. *De profundis: psichoanalitinės filosofijos žvilgsniu apie mąstytojus ir menininkus* [sudarytoja Rūta Brūzgienė]. – Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2007 (Vilnius: Petro ofsetas). – 519, [1] p., [28] iliustr. lap. – Santr. angl. – Tiražas [700] egz. – ISBN 978-9955-698-31-9.

Recenziją pradėčiau bendresne mintimi: meno tyrėjų originalių knygų, kaip ir kitokių filosofijos veikalų, Lietuvoje daugėja. Tačiau ne taip sparčiai, kaip norėtume. Intelektu vaidmuo meno kūryboje turėtų būti didesnis, kognityvinis meno kūrinio matmuo – akivaizdesnis. Tokia yra šiandienio meno pasaulio tendencija, kurią Lietuvoje belieka pripažinti ir ieškoti vietos po ja. Pirmiausia – nevengti filosofinės meno tyrėjų ir suvokėjų laikysenos. Ieškoti jos šaltinių.

Ne vienas studentas, besidairantis po estetikai paskirtas bibliotekų lentynas, ir šiaudien konkretnę filosofinę žvilgsnį į XX a. meną gali užtikti tik angliškai arba tik kaip vertimus. Galėtume apsimesti, kad reikalai beveik normalūs. Viena vertus, ką reikia, juk perskaitome įvairiomis kalbomis. Kita vertus, lietuvių autoriams su užsieniečiais lenktyniauti beveik neįmanoma: ko neparašo savi, pasižvalgę svetur, jau gebame greitai pastebėti ir išsiversti. Pakol fondai teberemia verstines knygas, jų sutiktuvės – gana dažnos, o štai origi-

nalių meno filosofijos veikalų bibliografiniai sąrašai palieka trumpoki. Manyti, kad vien pinigų saviems autoriams trūksta, būtų naivoka.

Rašau „apsimesti“, nes visko, ko mums trūksta, nerisime tik svetur. Tikrai nenormalu Lietuvoje nerašyti apie *nacionalinį* meną, nes užsienio tyrėjai jį pastebi ir, matyt, visada pastebės retokai. Tada, kai patys panorės. Klausimas, ar viską versime, ar kai ką skaitysime kitomis kalbomis, nėra svarbiausias. Man regis, svarbesnė sena, banali tiesa: reikia gyventi Lietuvoje, gal net mokėti lietuviškai, kad mūsų meno pavyzdžiai savaimingai ir laiku rastųsi bendruose Europos ir kituose šiandienio meno kontekstuose.

Ypač trūksta literatūros kritikos knygų, bet ne geriau ir kituose meno kritikos baruose. Tai, bent mano akimis, paradoksalu, nes per 20 nepriklausomybės metų ir literatūra, ir kiti menai išlaisvėjo ir praturtėjo. Meno pasaulis pasidarė atviras, jame esama maišto, dekonstrukcijos, ironijos ir parodijos, labai individualių menininkų sąjūdžio. Logiška būtų laukti,

kad ir meno prigimties, jo paskirties ir kitų panašių klausimų analitikų sąjūdis būtų toks pat akivaizdus. Deja, jis vėluoja.

Be abejonės, tarp šitų dviejų žmogiškosios kūrybos pusių esama nuolat pravertų durų, ir nedrįsčiau sakyti, kad mūsų filosofai ir menininkai neužsuka vieni pas kitus pasisvečiuoti. Bet taip atsitinka tikrai ne kasdien. Kalbėti apie dalykišką ir produktyvų filosofų ir menininkų dialogą kol kas turėtume būsimoju laiku. O susitarti, kas šiandien vadintina meno kūriniumi, o kas – tik jo simuliakru, darosi sunku. Užtenka prisiminti, kaip skausmingai Lietuvoje gimė įstatymas dėl meno kūrėjo statuso pripažinimo ir kokių paradoksalių prieštaravimų atsirado jį įgyvendinant. Šis pavyzdys nurodo, kad praktiškai vis dažniau remiamasi instituciniu meno suvokimu. Taigi po 1990 metų ne itin toli tenukeliavome estetišės minties laisvės keliu: iš atminties (bent manosios) nėra išdilę sovietmety meno klausimus reguliavusios valstybinės institucijos.

Gražios išimtytėra tik išimtyt. Turiu omeny klasika tampančius A. Andrijausko, A. Gaižučio, Ž. Jackūno, A. Katalyno veikalus, netikėtą ir originalią J. Mureikos monografiją *Pajaustos mintys*, A. Andriuškevičiaus dailėtyrą, filosofinius V. Daujotytės ir J. Baranovos žvilgsnius į literatūrą arba vis atgimstančias filosofijos ir meno giminystės paieškas A. Šliogerio monografijose. Be abejonės, esama ir jaunesnės kartos autorių, kurie ieško vietos po saule savajai, dažniausiai siauresnei, konkrečiai estetikos temai. Gražiai išsiskiria stiprėjantys komparatyvistiniai balsai, labai pastebimas Lietuvoje tapo Rytų estetikos pasaulis. Nemaža estetikų konferencijų (ačiū jų įkvėpėjams ir rengėjams), iš kurių vėliau randasi neprastų straipsnių rinkinių.

Vis dėlto skaitytojams tebereikia priminti: būkime dėmesingi kiekvienam filosofiniam žvilgsniui į meną. Ir galbūt nesidairykime tik

monografijų, įveikime nuomonę, pasak kurios, straipsnių rinkiniai yra tik pakartojimas spaudoje paskelbtų tekstų, tai yra, įpraskime pasidžiaugti kiekviena nauja lietuvių autoriaus knyga.

Apie vieną jų dalindamasis mintimis, vi-liuosi sau ir kitiems skaitytojams atsakyti į bendresnį klausimą: ar autoriaus filosofinio mąstymo tėkmėje *pamažu* atsirandanti ir tos tėkmės vingius pristatanti knyga neįgyja tam tikrų privalumų?

Dr. Leonardos Jekentaitės knygoje *De profundis: Psichoanalitinės filosofijos žvilgsniu apie mąstytojus ir menininkus* randame straipsnių, rašytų per trisdešimt metų. Dauguma jų buvo paskelbti periodiniuose leidiniuose, kolektyviniuose mokslo straipsnių rinkiniuose. Kai kurie parašyti mokslinėse konferencijose perskaitytų pranešimų pagrindu. Žinant, kad į tą laikotarpį įeina ir marksizmu užkrėstos meno filosofijos metas, 1977–1990 metais rašytų autorės tekstų (tiesa, knygoje jų nedaug) išliekamoji vertė verta dėmesio. Knygos struktūra yra panaši į kitų antologijų. Metaforiška skambanti antraštė (*De profundis*) kartoja pranešimo, skaityto 2006 m. konferencijoje, skirtoje 100-osioms Bernardo Brazdžionio gimimo metinėms, beje, knygoje skelbiamo pirmą kartą. Darbai – analitiški, konceptualūs, parašyti gyvu, dažnai eseistiniu stiliumi, daugelyje ryškus jų komparatyvistinis aspektas: kalbama apie psichoanalizės ir Rytų kultūrų santykį, apie šiuolaikinio herojaus portretą literatūroje ir dailėje ar panašius moteriškumo įvaizdžius skirtinguose kultūriniuose kontekstuose ir kt. Straipsniai suskirstyti į penketą skyrių, kurie iš paantraštės numanomą autorės žvilgsnio dualizmą suskaido smulkesnėmis dalimis.

Pirmasis skyrius (*Filosofija ir psichoanalizė*) yra didžiausias. Jame sudėti teoriniai straipsniai, kurie I. Kanto, S. Kierkagaardo, F. Nietzsche's, A. Schopenhauerio, S. Freud,

C. G. Jungo, E. Frommo, G. Deleuze'o ir kitų filosofų mintis susieja su psichoanalizei svarbiais filosofiniais klausimais. Tarp pastarųjų (tiesos, moralės ir t. t.) išplatėja estetikos terminų ir problemų, meno klausimų ratas. Taip autorė (ir skaitytojas) metodologiškai pasirenkia antrajam skyriui *Menas ir literatūra*.

Šis skyrius patrauklus ne tiek formalia logika (straipsniai labai įvairūs), kiek konkrečiu autorės dailės ir literatūros suvokimu ir gilesnių („mediatoriškų“) meno versmių pažajuta. Gausiais pavyzdžiais, be abejonės, ne įrodoma, o tik primenama, parodoma ar pristatoma kūrybos pusė. „Psichologijos ir filosofijos“ žvilgsniu čia yra pristatomi lietuvių ir užsienio menininkai (Maironis, B. Brazdžionis, S. Parulskis, S. Geda, J. Gutauskas, A. Andriuškevičius, A. Artaud, L. von Trieras ir kt.). To ir laukėme: lietuvių ir nelietuvių menininkų „interteksto“. Tai atskleidžia autorės interesų ir meno kūrinių interpretavimo įvairovę. Matyt, psichoanalitinę filosofiją reikėtų laikyti tik viena iš vartojamų metodologijų. Autorei nesvetima ir fenomenologija, ir hermeneutika. Šiame skyriuje esama pastangų užčiuopti itin gilius meninės kūrybos dalykus („gelminį archetipiškumą“) ir kartu apmąstyti prieštarą, net konfliktišką meno dabartį.

Trečiasis skyrius *Moters pasaulis: mitai ir demitologizacija* primena knygos antraštėje „nutylėtą“ autorės dėmesio objektą. Jo paradigminių turinių nusako pirmasis skyriaus straipsnis: *Moteriškas žmogiškųjų vertybių aspektas*. Pratarmėje autorė rašo: „Priklausau tiems, kurie mano, kad patriarchalinis, vyriškas pasaulio matymo modelis yra vienašalis ir nepakankamas, o ateitis priklausys nuo to, kiek bus artikuliuotas ir įsisažmonintas moteriškas santykis su pasauliu“ (9 p.). Vis dėlto feministinė L. Jekentaitės kritika gana santūri ir pakylėta iki moters ir vyro paveikslų meno kūriniuose. Moters tapatybė ištirpinama

Juditos ir Salomėjos mituose (G. Klimto paveiksle, Š. Saukos autoportrete, R. Strausso operoje, S. Nėries ‘demone’ ir pan.). Moterų kelias „visaverčio žmogiškumo link“ (281 p.) siejamas su „universaliosiomis žmogiškumo vertybėmis“, gretinamas su Barbaros Radvilaitės mitologema literatūroje, įsisažmoninant moteriškąsias vertybes pasitelkiamas F. Nietzsche's dėmesys moters „galioms“ ir t. t. Mažiau, šis skyrius turi postmodernaus ironiškumo, filosofinio žaismingumo, todėl neiškrenta iš bendro knygoje kuriamo filosofijos ir meno „sueities akto“.

Ketvirtajame skyriuje *Pokalbiai apie menininkus*. L. Jekentaitė su kitais pokalbininkais pristato H. J. Ibseną, A. Strindbergą, O. Wilde'ą, M. K. Čiurlionį, D. Matulaitę, R. Vėliuviene, O. Koršunovą. Vėl šiek tiek stebina platus „pašnekovų“ būrys – nuo norvegų dramaturgijos klasikos iki lietuvių postmoderniojo („metafiznio“) teatro. Pokalbininkai – profesionalai, tačiau kalba visais atvejais sukasi autorei rūpima kryptimi: psichologinės meno dimensijos, moterų vieta ir vaidmuo (vyrų ir ne tik jų) kūryboje, jos sėkmės lygtis.

Paskutinis skyrius (*Ekspromtai*) – septynios trumpos refleksijos apie filosofiją („marksinį-lenininį smegenų plovimą“), *kito* baimę, tikėjimą, juodos spalvos archetipą, „abortuotą žmogaus būtį“, pagaliau – laisvę kaip drąsą gyventi. Sakyčiau, šis skyrius mažiausiai pretenduoja į mokslinį straipsnį ir stilių, tačiau spontaniškas, improvizuotas filosofo santykis su pasauliu yra bene seniausias ir patikimiausias filosofinės laikysenos ženklas. Aforistiškas ar metaforiškas filosofo kalbėjimas galėtų pretenduoti į aukščiausios prabos filosofines išvalgas. Tad telieka nebent pagalvoti, kad šiame trumpame skyriuje gal ir pritrūka valios palikti tik tuos sakinius, kurie labiausiai paryškintų knygos paantraštės konceptą.

Knygos aparatas sutvarkytas pagal visus

mokslo pasaulio reikalavimus: bibliografinės pastabos, visų straipsnių santraukos (anglų k.), asmenvardžių rodyklė. Knygą puošia porą lankų spalvotų iliustracijų (jų yra net 63). Straipsnių personažai (menininkai autoriai) dovanoja savo „vizitines korteles“, L. Jekentaitės surankiotas iš įvairių leidinių, katalogų, pačių menininkų asmeninių archyvų. *Vizitinės* – drastiškos, intymiausių metaforų, instaliacijų, marginalijų, patalogijų ir perversijų formomis kalba apie meninius ieškojimus, kuriems iš tiesų reikalingas filosofo komentaras. Knygos leidėjai ir jos apipavidalintojai (gaila, nurodomos tik knygos *sudarytoja* R. Brūzgienė ir *redaktorė* S. Daugirdaitė) suprato knygos tematiką ir gražiai padėjo jai išryškėti.

Daug kas iš to, ką recenzentas pastebėjo šioje knygos turinio apžvalgoje, pačios autorės yra įvardyta *Pratarėje*. Gal net plačiau ir konkrečiau. Akivaizdu, kad autorės ir sudarytojos (dr. R. Brūzgienės) kūrybiškai svarstyta, kas tinka ir kaip tinka bendram leidinio sumanymui įgyvendinti. Tad knyga, sudėliota iš skirtingais tikslais parašytų filosofinių, menotyirinių ar eseistinių tekstų, nėra tik koliažo dėmė dar platesniame tekstų kaleidospoke. Atraminės kategorijos (psichoanalitinė mąstysena, vertybinis žvilgsnis į meną) sukuria skaitomo teksto epicentrus, sujungia juos naujais epicentrais. Ji iš tikrųjų leidžia „pažvelgti kiek neįprastu aspektu į, atrodytų, gerai pažįstamus ir visai naujus literatūros ir meno reiškinius“ (9 p.).

Galime apibendrinti. L. Jekentaitės knyga *De profundis* yra profesionalus meno tyrinėtojos darbas, jis ne tik įdomus, bet ir aktualus. Juk tebelaukia mūsų dėmesio tokie kultūros reiškiniai, kaip feminizmas ir moteriškumas, seksualumas, lietuviškumas, žydiškumas ir, aišku, postmodernizmas. Psichoanalitinė filosofija tebelaukia lietuvių tyrėjų. Knygai būdingas ne tik analitiškumas, konceptualumas,

komparatyviškumas, interdiscipliniškumas ar intetekstualumas, bet ir gyvas, dažnai eseistinis stilius.

Tokių knygų Lietuvoje, kaip minėta, tebe trūksta. Jau sakyta, kad dažnai tebeieškome panašių veikalų, išleistų svetimomis kalbomis, arba jų vertimų į lietuvių kalbą. Nepastebime, kad ne vienas žymių XX amžiaus estetikų veikalas yra straipsnių „koliažas“, kurį vienija autoriaus asmenybė, jo teorinių paieškų kryptis arba praktinė laikysena šiandienos meno pasaulyje. Autorių minties kelias yra ir ilgas, ir besišakojantis pranešimais konferencijose, refleksijomis iš parodų ir koncertų salių, knygynų. Intensyviame meno filosofų ir kritikų gyvenime ne viskas, kas vertinga jų parašyta, būna surinkta, išleista atskiromis knygomis.

Taigi mokslo straipsniai (esė) gali būti ir dažnai yra tikrai puiki medžiaga knygoms leisti. Pastovus autorės dėmesys psichoanalitinei filosofijai, trunkąs jau keliasdešimt metų, negali neduoti vaisių. Nesunku išvelgti ir originalius estetinius autorės ieškojimus, kuriems pagrindą teikia metodologija ir asmeninė meno kūrinių suvokimo estetinė patirtis. Rengiant straipsnius knygai, ne vienas jų autorės buvo taisinėtas, „šlifluotas“, t. y. redaguotas, kai kuris net perrašytas. Pokalbis su režisieriumi O. Koršunovu atsirado kaip jau sumanytos ir sudaromos knygos papildoma dalis. Visa tai knygai teikia jai reikalingos dimensijos – vieningumo. O pastarasis, kaip minėta, mūsų laikais yra (gali būti) visai kitoks nei prieš penkiasdešimt metų.

Priekabi recenzento akis, be abejonės, pastebėtų ne vien knygos privalumus. Menkus ir labai retus korektūros riktus laikyčiau papildomu leidinio pliusu. Tačiau knygos straipsnių santraukų anglų kalba koliažas, mano nuomone, gali kelti pagrįstų abejonų. Knygos turinio vienovę būtų pabrėžusi viena bendra (arba padalyta tik pagal skyrius) santrauka. Dar

pastebėjau, kad autorei rūpi vartoti gana griežtai apibrėžtas filosofines ir menotyrines sąvokas. O juk jos šiandien – besimainančios, tikros chameleonės. Deja, nepajutau, ar autorė geba tas klasikinės kategorijas užrašyti kaip postmodernią jų pačių parodiją (ir kai ką, atsivertus, pavyzdžiui, V. Pelevino ar S. Parulskio romaną, kalbantis su O. Koršunovu apie „metafizinį teatrą“, visai kitaip pamatyti).

Pagal drabužį (beveik juodą, ganą gražų ir simbolišką) knygą pasitikęs, atsisveikinu su ja

kaip dar vienu, kol kas vis dar retoku, intelektualio blyksniu filosofijai ir menui susitinkant.

Viliuosi ir net esu tikras, kad L. Jekentaitės knyga *De profundis* bus įdomi ir reikalinga studentams, pedagogams, mokslininkams, filosofams ir menininkams, visiems, kurie domisi literatūra, daile, kino menu ir teatru. Skaitytojus ji paskatins savoms estetinėms paieškoms, nes provokuoja meno proceso išvalgas, atkreipia dėmesį į lietuvių originaliąją meno filosofiją ir kritiką.

Vytautas Martinkus

Redakcijos priedas

Lietuvos filosofų šeimą ištiko skaudi netektis: 2008 m. spalio 12 d. po sunkios ligos mirė recenzuojamos knygos autorė, humanitarinių mokslų daktarė, Vilniaus universiteto Filosofijos katedros docentė Leonarda Jekentaitė-Kuzmickienė. Filosofijos fakulteto bendruomenė, žurnalo *Problemos* redakcija giliai užjaučia velionės vyrą, žurnalo red. kolegijos narį profesorių Bronių Kuzmicką, taip pat reiškia nuoširdžią užuojautą velionės Mamytei, dukroms ir artimiesiems.